

VILÁG- TÖRTÉNET

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **BALÁZS GÁBOR**
„A NÉP JÓ, A KÉPVISELŐI MEGVESZTEGETHETŐEK”
- **LAJKÓ ÁDÁM**
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI SZÉLSŐJOBBDAL
INTERPRETÁCIÓI A NYUGATI TÖRTÉNETÍRÁSBAN
- **JUHÁSZ BARNABÁS**
HOL HÚZÓDJON A NÉMET-LENGYEL HATÁR?
- **ABDALLAH ABDEL-ATI AL-NAGGAR – PRANTNER ZOLTÁN**
VITATOTT PONTOK AZ UTOLSÓ EGYIPTOMI KHEDIVE
MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ FELESÉGÉNEK ÉLETÉBEN
- **SZEMLE**
FARKAS ILDIKÓ, LÉVAI CSABA,
ABDALLAH ABDEL-ATI AL-NAGGAR, PRANTNER ZOLTÁN,
PÓK ATTILA ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Népképviselő és a népi akarat képviselője (Bíró László)	535
<i>Tanulmányok</i>	
Balázs Gábor: „A nép jó, a képviselői megvesztegethetőek” Az 1793-as francia alkotmányról	539
Lajkó Ádám: A két világháború közötti szélsőjobboldal interpretációi a nyugati történetírásban	585
Juhász Barnabás: Hol húzódjon a német–lengyel határ? Nemzeti önrendelkezés, területi követelések és harc a szénmezőkért Felső-Sziléziában a nagy háború után	635
<i>Műhely</i>	
Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Prantner Zoltán: Vitatott pontok az utolsó egyiptomi khedive magyar származású feleségének életében	659
<i>Szemle</i>	
A brit oroszán, az orosz sas és a keleti kérdés (Lévai Csaba)	671
A kiszámíthatatlan Közel-Kelet létrejötte (Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Prantner Zoltán)	675
Trianon és Japán (Farkas Ildikó)	679
Emlékezetpolitika és populizmus Délkelet-Európában (Pók Attila)	685

A brit oroszán, az orosz sas és a keleti kérdés¹

Nagyon fontos könyv megírására vállalkozott Schrek Katalin, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének adjunktusa. A tágabban értelmezett történelmi keleti kérdés tanulmányozásában hagyományosan nagyobb hangsúly kerül a 19. század második felére, a krími háború (1853–1856) utáni történésekre, mivel az akkori események közvetlen előzményét és részben kiváltó okát képezték a „nagy háború” (1914–1918) kirobbanásának. A szerző viszont a 19. század első fele keleti kérdésének legmeghatározóbb diplomáciai kapcsolatrendszerét, a brit–orosz viszonyt tette vizsgálatá tárgyává. E két nagyhatalom viszonya nemcsak a keleti kérdés kezelésében volt meghatározó, hanem a korabeli európai nagyhatalmi politika alakulása szempontjából is döntő jelentőséggel bírt. Nem véletlen, hogy az Ormos Mária – Majoros István szerzőpáros az európai nagyhatalmi politika 1814 és 1945 közötti történetét feldolgozó összefoglalásában az 1814 és 1856 közötti időszakról foglalkozó fejezetnek az *Angol–orosz vetélkedés* címet adta. Mint rámutattak: „A korszak Oroszország vezető szerepével indult, s Anglia győzelmével ért véget.”² E nagyobb korszak egy kisebb, mégis nagyon lényeges szakaszát (1821–1841) vizsgálta meg a debreceni történész.

Ezen a ponton máris felvethető az a kérdés, hogy a szerző vajon miért épp ezt a szűkebb korszakot választotta vizsgálódása tárgyául. Hiszen – ahogyan az Ormos–Majoros szerzőpáros esetében is láttuk – a krími háború logikus lezárását jelenthette annak a korszaknak, amelyben a brit–orosz rivalizálás dominálta az európai nagyhatalmi politikát, s amely után Oroszország már nem játszotta/játszhatta ugyanazt a szerepet, mint 1856 előtt. Miért nem futtatta ki Schrek Katalin 1856-ig vagy legalább 1853-ig a történetét? Ez a kérdés annál inkább is érdekes, mivel – ahogyan az a Bevezetésből kiderül – a könyv alapját a szerző doktori értekezése jelentette, amelyben az 1821 és 1838 közötti korszakot elemezte. Könyvében viszont tovább lépett, s egészen 1841-ig, a tengerszorosokról megkött öthatalmi egyezményig terjesztette ki elemzése hatókörét. Felvethető, hogy miért állt meg itt, miért nem „lépkedett” tovább a krími háború irányába. A könyvben ezt azzal indokolta, hogy az 1841-ig való kiterjesztéssel „mind tartalmilag, mind pedig kronológiailag egységesebbé” vált a téma tárgyalása (16. o.). De a teljes „egység” vajon nem akkor valósult volna meg, ha 1856-ig eljutott volna?

1 Schrek Katalin: *A keleti kérdés válságainak kezelése az angol–orosz kapcsolatok viszonyrendszerében. Konceptiók, mechanizmusok és azok színterei (1821–1841)*. Pécs, PTE BTK TTI Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történelmi Kutatócsoport – DE BTK Történelmi Intézet – SYZ Hungary Bt., 2020. 279 p. (MOSZT Könyvek, 18.)

2 Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás, 1814–1945*. Bp., 1998. 21.

Abban, hogy ez nem történt meg, azt hiszem, több, praktikus és szakmai jellegű tényező játszhatott szerepet. Egy ilyen hosszabbítás nagyon megnövelte volna a könyv terjedelmét, hiszen a krími háborúnak önmagában könyvtárnyi irodalma van, s ez még akkor is így van, ha érdeklődésünket a brit–orosz kapcsolatokra korlátozzuk. Nem is beszélve egy hosszabb könyv kidásának nagyobb költségeiről. Úgy gondolom azonban, hogy az 1841-es végpont alapvetően a könyv szerkezeti felépítésével van összefüggésben. Bár az eredeti diszertáció végpontja 1838 volt, mégis úgy látom, hogy a könyv szerkezeti csúcspontja az 1830 előtti időszakra esik. Nem egyszerűen arról van szó, hogy e korszak tárgyalására 127 oldalt szánt a szerző, míg az 1831 és 1841 közötti időszakra ennek majdnem csak a fele, 69 oldal jutott, hanem arról is, hogy az olvasónak egyértelműen az a benyomása, hogy az első, alapvetően a „görögkérdés” által meghatározott periódust mintha jobban ismerné és jobban is kedvelné Schrek Katalin. Ezekben a fejezetekben figyelme minden részletre kiterjed, finom árnyalatokat ábrázol, és valósággal lubickol a történeti anyag feldolgozásában. Tudatosan felépített drámai vonalvezetés után jutunk el e rész – s talán az egész könyv – dramaturgiai csúcspontjához, a pétervári protokoll létrejöttéhez, majd a görög függetlenségi küzdelembé beavatkozó nagyhatalmak együttműködéséhez. Ezt követően enyhül a feszültség, majd a katarzis is eljön az 1830-as londoni konferencia formájában. Talán azért is itt van a csúcspont, mert ekkor valósult meg leginkább egymásra utalt módon a két vizsgált nagyhatalom együttműködése.

Ezt követően nemcsak az Egyesült Királyság és Oroszország viszonya vált feszültebbé, hanem a könyv ritmusa is rapszodikusabbá válik. Az 1830 és 1841 közötti időszak tárgyalásának kevésbé van meg az az egységes vonalvezetése, ami a korábbi fejezeteket jellemezte. Inkább csak egymás mellé helyezett és egymástól elkülönülő, epizódyszerű jelenetek sorakoznak egymás után. Elkülönülő önálló egység a ruszofób publicisztika kibontakozása Nagy-Britanniában vagy a Vixen-konfliktus ügye. Ráadásul, ebben a részben geopolitikai szempontból is olyan régiókra esik nagyobb hangsúly, amelyek tárgyalásakor a szerző nem mozog olyan ismerős terepen (Közép-Kelet, Közép-Ázsia), mint a „görög ügy” vonatkozásában. Ez abban is megmutatkozik, hogy ezek a fejezetek sokkal rövidebbek, és az a bensőséges viszony sem érzékelhető annyira, mint a könyv első felében. Ilyen körülmények között a krími háború felé történő „tovább lépdelés” a könyv második felének ezeket a tendenciákat erősíthette volna.

Mindez persze nem azt jelenti, hogy a második részben Schrek Katalin ne végzett volna alapos munkát. Itt is imponáló a feldolgozott eredeti források és a szakirodalom mennyisége. Arról nem is beszélve, hogy ebben a részben olyan területekről is szó esik (például Közép-Ázsiáról), amelyekről a keleti kérdéssel összefüggésben kevesebbet szoktak beszélni, amelyekről itthon kevesebbet tudunk, s amelyek majdan a brit–orosz érdek-összeütközések legfontosabb színtereivé válnak.

Az említett gondolati aránytalanságtól eltekintve, a könyv szerkezete logikus és jól átgondolt. A szerző alapvetően kronológiai rendben halad, de neki is szembe kellett néznie a párhuzamosságok problematikájával. Arról van szó, hogy ugyanazt a kérdést többször, többféle szempontból vizsgálva is körül kellett járnia. Ez nem egyszerűen azt jelenti, hogy például a „görög ügy” valamelyik fejleményét a brit és az orosz diplomácia szemszögéből is meg kell vizsgálnia, hanem azt is, hogy egyes eseményekre az időrendi sorrendből kilépve, annak fő tárgyalása előtt vagy annak után is utalnia kell. Ezt ráadásul úgy kell megtennie, hogy a kérdés kontextusa már az előzetes megemlítés idején is világos legyen, ugyanakkor ne lője le azokat a poénokat, amelyeket a probléma alapvető elemzésekor akar elmondani. Magyarán, arra kell törekednie, hogy elkerülje az ismétléseket. Úgy látom, hogy ezt a kér-

dést alapvetően jól kezelte Schrek Katalin. Előadása nem kapkodó, az olvasónak nincs az a benyomása, hogy ide-oda ugrálna, s ezzel megtörné az elbeszélés lendületét. A könyv abból a szempontból is nagyon jól felépített munka, hogy a diplomáciai történések időrendi sorrendben történő tárgyalása előtt nemcsak historiográfiai áttekintést, hanem elméleti bevezetést is ad a szerző. Ennek tárgya a válságkezelési mechanizmusok osztályozása, illetve annak felmérése, hogy a két nagyhatalom a viszonyukban meghatározó szerepet játszó geopolitikai régiókban ezek közül melyiket, mikor, miért és hogyan alkalmazta.

Ez az elméleti bevezető arra is felhívja a figyelmet, hogy Schrek Katalin könyve esetében nem egyszerű, szokványos diplomáciai eseménytörténetről van szó. Érdeklődésének homlokterében a válságkezelési mechanizmusok állnak. Nagyon jó érzékkel ábrázolja azt, hogy az egyes geopolitikai régiókban, hasonló krízisszituációkban, mennyire eltérő válságkezelési módszereket alkalmazott a két nagyhatalom. Vagyis nem voltak olyan egységes elméleti sémák, amiket mindig, mindenhol, minden körülmények között alkalmaztak. Ez a megközelítés azért is izgalmas, mert a különböző válságkezelési módszerek ma is a nagyhatalmi politika szerves részét képezik. A szerző persze a mai döntéshozókkal szemben könnyebb helyzetben van, hiszen ő a 19. századi válságok végkimenetelének ismeretében mondhat véleményt arról, hogy a brit és az orosz diplomaták által alkalmazott válságkezelési mechanizmusok mennyire állták ki a valóság próbáját. Schrek Katalin jelentős erőfeszítéseket tesz a könyvben annak elkerülése érdekében, hogy a később élt történész helyzeti előnyét kihasználva ítélje meg a 19. századi diplomaták döntéseit. Sikerral törekedett arra, hogy a korban rendelkezésre álló információk alapján mérlegelje azokat.

Ez a mozzanat azt a kérdést veti fel, hogy ennek során a szerzőnek a pártatlanságát is sikerült-e megőriznie. Alapvetően igen, mégis úgy érzem, hogy Schrek Katalin némileg nagyobb empátiával viszonyul az orosz fél lépéseire. Bizonyos kérdések – például a britaniai ruszofób irodalom vagy a Vixen-ügy – tárgyalásakor tesz olyan megjegyzéseket, hogy a szentpétervári diplomácia rugalmasabb, mérsékeltebb vagy megértőbb álláspontot képviselt. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a britekre az ezzel ellentétes attitűd volt a jellemző. Ez a megítélés nyilván összefüggésben van azzal, hogy a szerző véleménye szerint a Nesselrode vezette orosz külügyminisztérium „angol viszonylatban és a keleti kérdés vonatkozásában alkalmazott teóriája... a mérsékletesség elvére épült” (241. o.). A magam részéről ezt az empátiát nem tartom tragédiának, hiszen ettől egyetlen történetíró sem mentesítheti magát.

Schrek Katalin kifinomult érveléssel támasztja alá alapvető konklúzióját, hogy „A regionális ügyekben érintett nagyhatalmak ezért a *kollektív (vagy konszenzus alapú) keleti politika* hiányában önálló érdekérvényesítési stratégiák és válságrendezési eszközök révén kezelték a keleti kérdés ügyeit. A metódus legmarkánsabban Nagy-Britannia és Oroszország tekintetében figyelhető meg” (241. o.). Ezzel alapvetően egyet lehet érteni.

Végül nézzünk néhány apróbb, a könyv lényegi mondanivalóján nem változtató megjegyzést. A historiográfiai áttekintést kissé felsorolásszerűnek érzem, amin azt értem, hogy történetírói iskolák, irányzatok nem nagyon rajzolódnak ki belőle. Számomra az is kérdéses, hogy a keleti kérdés vonatkozásában lehet-e egységes angolszász történetírásról beszélni. A brit és az egyesült államokbeli tudományosság és egyetemi szféra tradíciói között valóban nagyon sok átfedés és átjárás van, de a két ország történetírói hagyományai nagyon sok tekintetben el is térnek egymástól. Én az Egyesült Királyság vagy Nagy-Britannia „leangolozásával” sem vagyok kibékülve. Tisztában vagyok azzal, hogy ez nemcsak Magyarországon jellemző, mégis úgy gondolom, hogy a szakmai és a történeti pontosság érdekében ezt mellőzni illene. A kötet anyagát négy térkép tenné szemléletesebbé. Azért csak tenné, mert ezt a funkciót nem tudják teljesen betölteni. Az egyik probléma, hogy nem na-

gyon van szerves kapcsolat a könyv szövege és a térképanyag között. Az egyik térkép például a navarinói ütközet flottamozdulatait ábrázolja, anélkül, hogy a csata katonai lefolyásáról a szövegből bármilyen lényeges információhoz jutnánk. Erre és a többi térképre is jellemző, hogy a képek nagyon elmosódottak, ráadásul a feliratokat és a szövegeket olyan apró betűkkel szedték, hogy sokszor olvashatatlanok. Ez különösen az Oroszország kaukázusi hódításait ábrázoló térkép esetében szembetűnő. Arról a közép-ázsiai régióról pedig, amely a hazai olvasóközönség számára a legismeretlenebb, nem található térkép a könyvben. A térképek rossz kivitelezéséért persze a szerző nem tehető felelőssé.

Összességében Schrek Katalin kiváló könyvet írt egy olyan témáról, amelyről Magyarországon magyar nyelven még mindig elég kevés komoly szakmunka áll rendelkezésre. Első pillantásra talán nem nyilvánvaló, de a 19. század első fele brit–orosz kapcsolatai hosszabb távon Magyarország történetét is meghatározták, hiszen végső soron ezek is szerepet játszottak az első világháború kirobbanásában. Már csak ezért is érdemes róluk többet tudni, s ezért is jó, hogy a történeti ruszisztikának jelentős műhelyei működnek Magyarországon. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetében – ha kisebb-nagyobb megszakításokkal is, de – szintén létezik egy ilyen kutatási irány. Hosszú ideig a Debrecenben tanító Niederhauser Emil, majd Menyhárt Lajos, később Bodnár Erzsébet képviselte az intézetben az orosz történelem kutatását. Schrek Katalin az utóbbi tehetséges tanítványaként méltó folytatója ennek a hagyománynak.

*Lévai Csaba**

* A szerző a Debreceni Egyetem BTK Történelmi Intézet habilitált docense (4032 Debrecen, Egyetem tér 1., levai.csaba@arts.unideb.hu).

CONTENTS

Popular Representation and Representation of the Popular Will (László Bíró)	535
<i>Studies</i>	
Gábor Balázs: "The People are Good, Their Representatives are Corruptible": On the French Constitution of 1793	539
Ádám Lajkó: The Interpretations of Interwar Fascism in Western Historiography	585
Barnabás Juhász: Where Should the German–Polish Border Be Drawn? National Self-Determination, Territorial Claims and the Struggle for the Coalfields in Upper Silesia after the Great War	635
<i>Workshop</i>	
Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Zoltán Prantner: Disputed Points in the Life of the Hungarian Spouse of the Last Egyptian Khedive	659
<i>Book Reviews</i>	
The British Lion, the Russian Eagle and the Eastern Question (Csaba Lévai)	671
The Birth of the Modern Middle East, 1914–1924 (Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Zoltán Prantner)	675
The Treaty of Trianon and Japan (Ildikó Farkas)	679
Memory Politics and Populism in Southeastern Europe (Attila Pók)	685

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2022-es évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap és az ELKH Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat